

**TÜRK HALKLARINDA AY VE GÜNEŞE TAPMA
TO WORSHIP TO THE MOON AND THE SUN IN TURKISH
COMMUNITIES**

КУЛЬТ ЛУНЫ И СОЛНЦА У ДРЕВНИХ ТЮРКОВ

G. K. RYSBAEVA*

ÖZET

Bu makalede eski Türklerin ay, güneşle ilgili inançları ve onların bugünkü dilimizdeki izleri inceleniyor.

Anahtar Kelimeler : Güneşe tapma, Animizm, folklor, Türk halk inanışları

ABSTRACT

In this article old Turkish beliefs related to the moon and the sun and their marks in today's language are being analyzed.

Key Words: To worship to the sun, folklore, Animizm, Turkish public beliefs.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрены древнетюркские верования и приметы, связанные с луной и солнцем, и их следы, сохранившиеся в современных тюркских языках.

Ключевые слова: Культ солнца, анимизм, фольклор, тюркские народные верования и приметы.

* Kazakh State Women's Pedagogical Institute Candidate of philological sciences, the head of Teaching methods of foreign languages faculty / Almaty - KAZAKISTAN

Türk halklarında ay, güneş, yıldızlar, su ve ateşi Tanrı bilip tapma, kutsal sayma geleneği eski zamanlardan beri vardır. Ş. Valihanov: "Ay Tanrı olarak kabul etmiş olmasındandır, Kırgız (Kazak) halkı yeni ayı görünce, kara yere alnını koyup başını eğer. Yaz gelince alnının değdiği yerden çıkan otu evine getirir ve ateşe atar." (Valihanov 1949: 19.) bilgisini vermiştir. G. Musabayev "Kazakların doğmuş ayı görünce, 'Ay gördüm sağlam gördüm! Eski ayda başıyla, yeni ayda nimet eyle!' diye dua edip, ottan koparıp eşige bırakma adetini uygulayarak aya taptıklarını görürüz." bilgisini vermiştir. (Musabayev 1958: 16.)

Batı Sibirya Tatarları yeni ay doğduğunda dans ederek, yüksek sesle dua ediyormuş. Hakas Türkleri yeni ayın doğmasını iyi işler yapılmasına uygun zaman olarak kabul ederlerken, Altay Türkleri arasında bu sırada tam tersine hiç bir iş yapmama anlayışı oluşmuş. Başkurt Türkleri yeni aydan iyilik olmasına dua ederlermiş. Eğer bu sırada insan vefat etmişse, aydan o kişiye iyilik olması temenni edilirmiş. Saha Türkleri dolun aya tazim ederek bir sonraki dolun aya iyilik içinde ulaşmak için dua etmişler.

Bazı Türk toplumlarında eski ay, ay arası kavramı ile ilgili inançlar mevcuttur. Mesela, Altay Türklerinin anlayışında, eski ay ile yeni ay arasında ocak temizlenmez, birilerine süt verilmez gibi yasaklar konulmuştur. Bu aralıkta cinler ve periler çok olduğundan, yasakları yerine getirmeyenlerin belaya uğrayacaklarına inanılır. Buna benzer bir inanış Kazaklar arasında da vardır. Kazaklar arasında aya uzak bakmazlar, aya karşı abdest alınmaz, ay parmakla gösterilmez. Ay parmakla gösterilirse ailede bir kötülüğün ortaya çıkacağına inanılır. Ay, her zaman hürmetle anılır. Eğer uzun zaman göz kırpmadan aya bakılırsa, oradaki ihtiyar kadın, bakanın ömrünü sayar ve yaşamını tehlikeye atarmış. Eski halk inancına göre güneş karardıktan sonra özellikle aylı gece dışarıya süt çıkarılmaz, çıkarılsa bile, süt taşınan kabin kapatılması gerekirmiş. Eğer süt taşınan kapa ay ışığı düşerse sığır, kısrak gibi süt elde edilen hayvanların memesi hastalanır inancı varmış. Böyle bir belaya uğramamak için yanmış ağaçla dışarıya çıkılmış. Bu âdet ateşin kudretine inanmaktan ileri gelse gerek. Bu âdete Özbekler ve Tacikler arasında da rastlanır.

Ay Tanrı bilip, kutsal sayma inancı: "Aya bakma!", "Aya karşı oturma!", "Aya parmak kaldırma!", "Aya uzun süre bakma!", "Bebeğin yüzüne ay ışığı düşmesin.", "Dolun ayda göç etme!", "Dolun ayda sefere çıkılmaz.", "Dolun ayda gelin gelmez.", "Dolun ayda sünnet yapılmaz." gibi yasakların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Etnolinguistik (Halk Dil Bilimciliği) yönünden bakıldığında, Kazaklar arasında, "Ay kulaklanırsa ayağımı hazır tut, güneş kulaklanırsa küreğini hazır tut." şeklinde bir söz vardır. Bu dolun ayda hava ılık olur; ay yatay görünürse hava çok soğuk olur, şeklinde hava tahmini yapar ve ona göre hazırlık yaparlardı. "Oğuznâme" destanında "Ay Kağan'ın gözleri parladı, erkek oğul doğurdu" sözü, dilimizde atasözü gibi olmuştu. Yusuf Balasagun'un "Kutadgu Bilig" adlı eserinde "Ay doğduğunda küçücük olur, gün geçtikçe dolar", "Ay dolunca gözü açılır dünyanın, yüzü parlar cihandaki her elin" şeklinde atasözleri vardır.

Kazak halkı ayın sadece insana değil hayvanlara da etkisinin olduğunu kabul etmişti. Sevilen hayvanın boynuzu ile toynağı aya benzetilirdi: “ay toynaklı küheylanım”, “ay boynuzlu sığırım”, “ay boynuzlu koçum”. Kırgız Türklerinde yılıya “ay toynak” denilir. Mesela, “Ay boynuzlu ak keçi boynundaki zilini ota değdirip seslendiriyor” (Kazak Edebiyatı) “Ay boynuzu ak keçi koyun sürüsünü başlatır, yar-yar. (Alpamis Batır) Türk halklarında Hunlardan süre gelen şiirlere rastlanır:

Ay boynuzlu ak koçum senin olsun.
Kamış gibi kulakları olan aygırım senin olsun.
Boynulukları dökülen kara devem senin olsun.

Hayvanların boynuzu ile toynağının aya benzetilmesi, aya hürmet edilmesi ve ondan hayvanların sağlığının dilenmesi, onların aya tapması ile ilgilidir.

Özbek Türklerinde ayla ilgili atasözleri var: “Ayı etekle kapatamazsın”. Kazaklar arasında “Ayın yarısı parlak, yarısı karanlık”, “Ay gece gerekli”, “Ay parlak-tavşan zayıf”, “ay doğsa da onun bahtı, güneş doğsa da onun bahtı” atasözleri aya tapmanın işaretleridir.

Kazaklar arasında söylenen “Ay ortak, Güneş ortak, İyi ortak”, atasözü yan anlamda gökteki ay ve güneş ışığı gibi, yeryüzündeki iyilerin iyiliği ve şefaati de halka ortak, kimse için özel olmaz anlamındadır.

Ayla ilgili deyimler şöyledir: “ay tutulması”, “yüzünü ay gibi kılmak”, “aya bakıyor mu”, “ayın sağından doğsun”, “dolun ay gibi dolup, ayı göğe çıkardı”, “sağ taraftan ayı, sol taraftan güneşi doğdu”. “Aya koçtu” deyimini elinden gelmeye çalıştı. “Ay tutuldu” ayın yüzünü kara gölge kapattı. “Ay ve güneş gibi ışığı ortak” çok güzel. “Ayın yenisi” ayın ilk günü. “Ay süt gibi aydınlık” bulutsuz gece anlamında kullanılır. “Ayın sağından doğsun”, “karşından güneş, arkandan ay doğsun”, “karşından ak güneş doğsun”, “yıldızın yüksek olsun” deyimleri bahtı açıldı, istediği oldu anlamındadır.

Halkın anlayışında ayla ilgili deyimlerin dışında şöyle adetler de vardır: Yeni ay doğduğunda başlatılan iş olumlu sonuçlanır. Bu yüzden aya dua edilir: Dolun aya ölenlerin günahını affet, dirilerin dileğini kabul et, mutluluğa kavuştur şeklinde dua edilmiştir.

Ay nişanı taç zamanında ortaya çıkmıştır. Ayın taşla işlenen simgesi yarı ay ve yuvarlaktır. Yarı ay damgası gece belgesi ve Müslümanların kutsal simgesidir. Ay halk inancında güzellik, zarafet sembolüdür.

Eski Türklerin taptığı ikinci bir Tanrı, güneştir. Güneş kelimesi Türk halklarının hepsinde kullanılır. Kazak, Kırgız, Uygur, Başkurt, Karakalpak Türkçelerinde “kün”, Türkmen Türkçesinde “güneş”, Tatar Türkçesinde “kön”, Başkurt Türkçesinde “koyaş” kelimesi kullanılır. Türk halklarında Güneşin “Örken” şeklinde ismi de vardı. “Örkenin össin”, “Künün össin, baht olsun” deyimleri de vardır. Sibiryalı halkları güneşi “Büyük örken”, ayı “küçük örken” diye adlandırıyorlar. Buryatlar güneşi “sekiz ayaklı”, “Nayman hultay hara”, ayı da

“dokuz ayaklı uyçen hultay kara” şeklinde adlandırıyorlar. Güneş ve aya halk, pek çok benzetme yapar. “Gümüş güneş”, “Altın ay” denilir. Buryatlar güneşe “Altın Şara Naran”, yani “Sarı altın güneş” derler. Mısırlılar güneşe “Ra”, Sümerler “Ud” demişler. O Hudaların Budası altın kavramı ile birlikte söylenilir. Kalmaklar eskiden güneşe şöyle dua etmişler: “Güneşi doğuran göğe rahmet, otu çıkartan güneşe rahmet, hayvanlara rızık olan ota rahmet.” Bu anlayış Kazaklarda söylenilen “Gökte verir, yerde eğer” anlayışına benzer.

Güneş dünyada yaşam için en önemlidir. Güneş en yakın yıldızlardan biri olduğundan hem de en yakını olduğundan büyük olarak görünür. Güneş Tanrısının her halkta türlü isimleri vardır. Mısırlılarda "Ra", Sümerlerde "Ud". Bunlar aynı manada kullanılan kelimelerdir. Demek ki ateş, güneşin yerdeki simgesidir. Kırmızı renk, ateş ve güneşin sembolüdür.

Eskiden insanlar mevsimlerin değişmesi ile ilişkili olarak tabiatın değişmesinde ve insan yaşamının şekillenmesinde güneşin önemli olduğunu biliyorlardı. Onlar ekinin çıkmasında güneşin önemini anlayınca, ona tapıldılar. Onun hürmetine büyük anıt diktiler ve ona övgüler söyleyerek şiirler yazdılar.

Güneş, göçebelerin başlıca tanrısı oldu. K. Salgarin “Altın Damar” adlı kitabında Hunlarla ilgili “sıyu” ve “sı” (Çince transkripsiyon) adetleri hakkında kısaca açıklamalar vardır. “Sıy” her ayın güneşle kavuşma töreni. Güneşe baş eğip tazim etme, her ayın ilk günü üç defa, diğer günlerde bir defa tazim etme âdeti olduğu yolunda bilgiler verdi. “Sı” her ayın battığı son günü ile vedalaşma töreni. Batan güneşe baş eğip tazim etme her ayın son günü için üç defa, diğer günler için bir defa söz konusu olurmuş. (Salgarin 1986: 42-43.)

Eski İranlıların “Rigveda” isimli ilahi kitabında “Puşan” isimli biri hakkında eski bir efsane vardır. Efsaneye göre o, elbisesini ters giyen, saçları uzun, burnu çok büyük birisidir. Eski İranlılar bunu iyilik tanrısı olarak bilirlerdi. Yunanlar ona “Panam” demişlerdir. Bu Tanrıların resimlerini taşlara çizmişlerdir. Bu taşlardaki boğa resmi, dini inançların görüntüleridir.

Kazakistan’da rastlanan taşlar üzerindeki resimlerden, boynuzu ile güneş kaldıran boğa resmine rastlamak mümkündür. Bu resimler bize göre güneş başlı tanrı resmidir.

KAYNAKLAR

Avesta. İzbrannie Gimni. Perevod s Acestinskoy İ. Steblin-Kemenskogo, Moskva 1992.

Musabayev Ğ., **Kazak Tili men Grammatikası Tariyhınan**, Almatı 1958.

Salgarin K., **Altın Tamır**, Almatı 1986.

Valihanov Ş., **Makalaları men Hattarı**, Almatı 1949.